

उमेद - महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण जीवनोन्नती अभियान, वाशिम जिल्हा

01/04/2018 ला जिल्ह्यामध्ये अभियान सुरु झाल्यापासून आजपर्यंतची एकत्रित आकडेवारी

अहवाल तयार केल्याची दिनांक : 01-04-2025

तालुका → निर्देशक ↓		कारंजा	मालेगाव	मंगरूळपीर	मानोरा	रिसोड	वाशिम	वाशिम जिल्हा
स्वयं सहाय्यता समूह (SHG)		1712	1987	1813	1615	2093	1846	11066
स्वयं सहाय्यता समूहामध्ये सदस्यांची संख्या		15322	17784	16226	14454	18732	16522	99040
ग्रामसंघ (VO)	एकूण ग्रामसंघ संख्या	117	113	96	103	101	104	634
	ग्रामसंघ सोबत जुळलेल्या समूहांची संख्या	1539	1764	1511	1322	2088	1667	9891
प्रभाग संघ (CLF)	एकूण प्रभागसंघ संख्या	8	9	8	8	9	9	51
	प्रभागसंघ सोबत जुळलेल्या ग्रामसंघांची संख्या	107	108	86	85	100	104	590
	प्रभागसंघ सोबत जुळलेल्या समूहांची संख्या	1473	1717	1365	1176	2085	1667	9483
फिरता निधी (RF)	एकूण समूहांची संख्या	1712	1973	1693	1572	2073	1789	10812
	रक्कम (लाखात)	256.8	295.95	253.95	235.8	310.95	268.35	1621.80
समुदाय गुंतवणूक निधी (CIF)	एकूण समूहांची संख्या	1182	1347	1378	1245	1423	1384	7959
	रक्कम (लाखात)	709.20	808.20	826.80	747.00	853.80	830.40	4775.40
जोखीम प्रवणता निधी	एकूण समूहांची संख्या	148	150	160	164	210	153	985
	रक्कम (लाखात)	19.30	19.13	21.68	21.60	23.47	15.55	120.73
समूहांना देण्यात आलेले बँक कर्ज	एकूण समूहांची संख्या	1470	1353	1287	1202	1477	3574	10363
	रक्कम (लाखात)	4736.45	4408.02	4179.76	4091.62	4333.75	10041.39	31790.99

महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण जीवनोन्नती अभियान, वाशिम जिल्हा

अभियानाचा उद्देश व ध्येय

- गरीब व जोखीमप्रवण कुटुंबाचा अभियानात समावेश करणे.
- सर्वसमावेशक व लोकशाही तत्वावर गरीबांच्या संस्थांची उभारणी करून त्यांची क्षमता बांधणी करणे.
- वित्तीय सेवा व शासकीय लाभ मिळवून देणे.
- सामाजिक सुरक्षा निर्माण करणे.
- शाश्वत उपजीविका निर्माण करणे.
- कृतीसंगमाच्या माध्यमातून विविध शासनाच्या योजनांचा लाभ देणे.
- गरीबांच्या आयुष्यात समृद्धी निर्माण करणे.

सामाजिक समावेशन व संस्था बांधणी

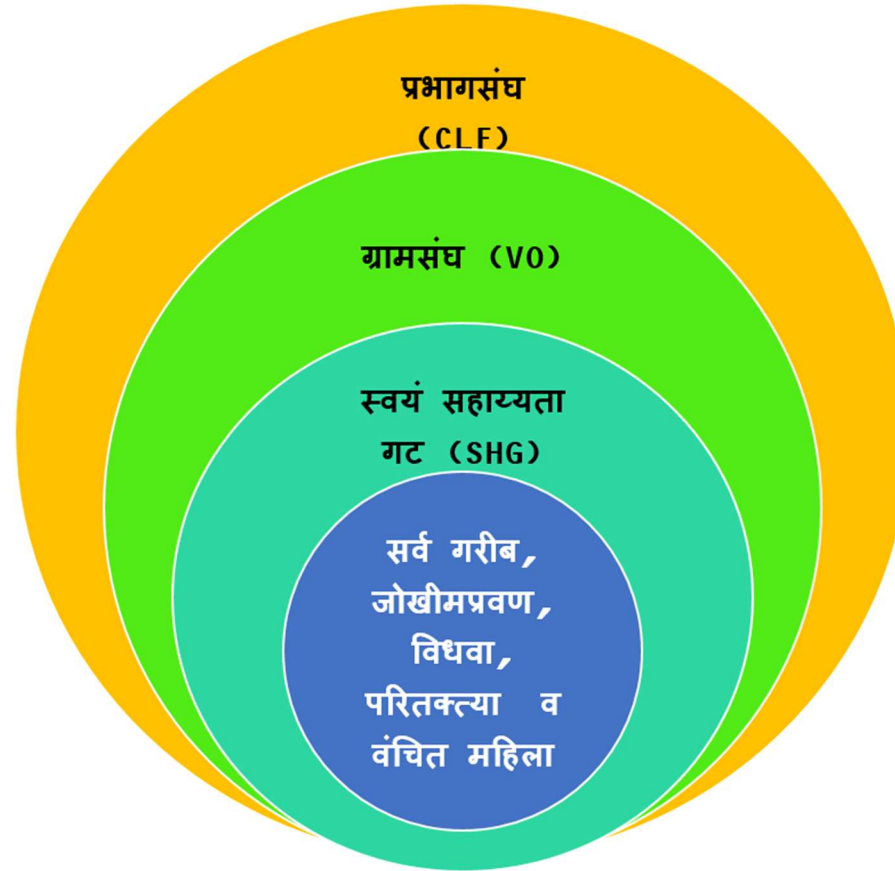
भारतात अजूनही बहुसंख्य जनता ग्रामीण भागामध्ये वास्तव्य करित असून बेरोजगारी व गरीबीचे प्रमाण ग्रामीण भागात सर्वाधिक आहे. ग्रामीण गरीब कुटुंबांची गरिबी दूर करण्यासाठी वैविध्यपूर्ण व फायदेशीर शेती/ बिगरशेती क्षेत्रातील उत्पन्नाची साधने उपलब्ध करून देणे व रोजगार आणि वेतनासाठी संधी उपलब्ध करून देणे यासाठी गरिबी निर्मूलनाचे विविध उपक्रम राबविणे हे उमेद अभियानाचे प्रमुख उद्दीष्ट आहे. याकरिता राष्ट्रीय ग्रामीण जीवनोन्नती अभियानाच्या माध्यमातून ग्रामीण गरीब कुटुंबातील महिलांना संघटीत / एकत्रित करून त्यांची रचनात्मक संस्थीय बांधणी करण्यात येत आहे.

सामाजिक समावेशन

महाराष्ट्रातील ७१ लक्ष कुटुंबांना एकत्रित व संघटीत करून त्यांच्या स्वतःच्या स्वयंचलित संस्था निर्माण करणे हा 'उमेद' अभियानाचा मुख्य हेतू आहे. या संस्थांच्या माध्यमातून गरीब कुटुंबातील महिलांना संघटीत करून शाश्वत रोजगार/उपजीविका (शेती, शेती पूरक व बिगर शेती इ. ठिकाणी रोजगार) उपलब्ध होण्याकरिता प्रयत्न करण्यात येत आहेत.

प्रत्येक गरीबातील गरीब कुटुंबातील किमान एक महिला संस्थीय रचनेमध्ये (स्वयंसहाय्यता गट, ग्रामसंघ व प्रभागसंघाला) जोडण्यात येते. सन २०११ मधील सामाजिक, आर्थिक, जातनिहाय (SECC) सर्वेक्षणादीतील पात्र १००% कुटुंब व यादीमध्ये नसलेल्या गरीब कुटुंबांचा सहभागी पद्धतीने शोध (PIP- Participatory Identification of Poor) घेऊन या कुटुंबांचे समावेशन करणेकरिता स्वयंसहाय्यता समूहाची (SHG) स्थापना करण्यात येते. समावेशन करताना लक्ष घटकांच्या स्वयंसहाय्यतासमूहांची (SHGs) स्थापना हा पहिला टप्पा होय. स्वयंसहाय्यता समूह स्थापनेनंतर गाव / ग्रामपंचायतस्तरावर ग्रामसंघ व प्रभाग स्तरावर प्रभागसंघ अशा पद्धतीने ग्रामीण गरीब कुटुंबांची त्रिस्तरीय संस्थीय बांधणी करण्यात येत आहे.

समुदायस्तरीय संस्थांची त्रिस्तरीय संरचना

सहभागीदार

गावपातळीवरील संस्थांची स्थापना व उमेद अंतर्गत सर्व उपक्रम अंमलबजावणी करताना समुदायस्तरीय संस्था सर्व ग्रामीण गरीब कुटुंबांचा सहभाग घेतील. ग्रामीण गरीब कुटुंबांच्या सर्वांगीण विकास प्रक्रियेमध्ये सर्व सहभागीदार यंत्रणा (ग्रामपंचायत, आरोग्य, शिक्षण असे व अन्य सर्व शासकिय निमशासकीय विभाग व यंत्रणा), सामाजिक संस्था इ. चा सक्रिय सहभाग अपेक्षित आहे. कार्यरत त्रिस्तरीय समुदाय संस्थांमध्ये खालील मुल्यांचा समावेश असेल.

पारदर्शकता

संस्था, गट व अभियानामार्फत निर्देशित कार्यक्रम/उपक्रमांची अंमलबजावणी करताना पारदर्शकता ठेवणे अपेक्षित असते.

- संस्थेची स्थापना झाल्यावर संस्थेची सर्व मुलभूत माहिती DAY - NRLM Portal वर नोंदविण्यात येते.
- संस्थेची माहिती संबंधित शासकीय विभाग, बँका, नोंदणी अधिकाऱ्यांना आवश्यकतेनुसार देण्यात येते.
- अंतर्गत व बाह्य लेखापरीक्षणाची माहिती , प्रगती अहवाल प्रभागसंघ संस्थांच्या वार्षिक सर्वसाधारण सभेत सर्व सदस्यांना दिली जाते.

संवेदनशीलता

- संस्थेद्वारे आजपर्यंत दुर्लक्षित , वंचित , बेघर , भूमीहीन , विधवा , परित्यक्ता , दिव्यांग , आदिवासी , आदिम जमाती (PVTG) , दुर्धर आजाराने पिडीत , वृद्ध कुटुंबांचा / घटकांचा शोध घेऊन त्यांना सहाय्य केले जाते.
- अभियानाचा निधी, बाह्य संस्थांद्वारे प्राप्त होणारा निधी प्राधान्याने लक्षघटकाला उपलब्ध करून देण्यात येतो.

उमेद अंतर्गत कार्यरत समुदायस्तरीय संस्थां खालीलप्रमाणे आहेत :-

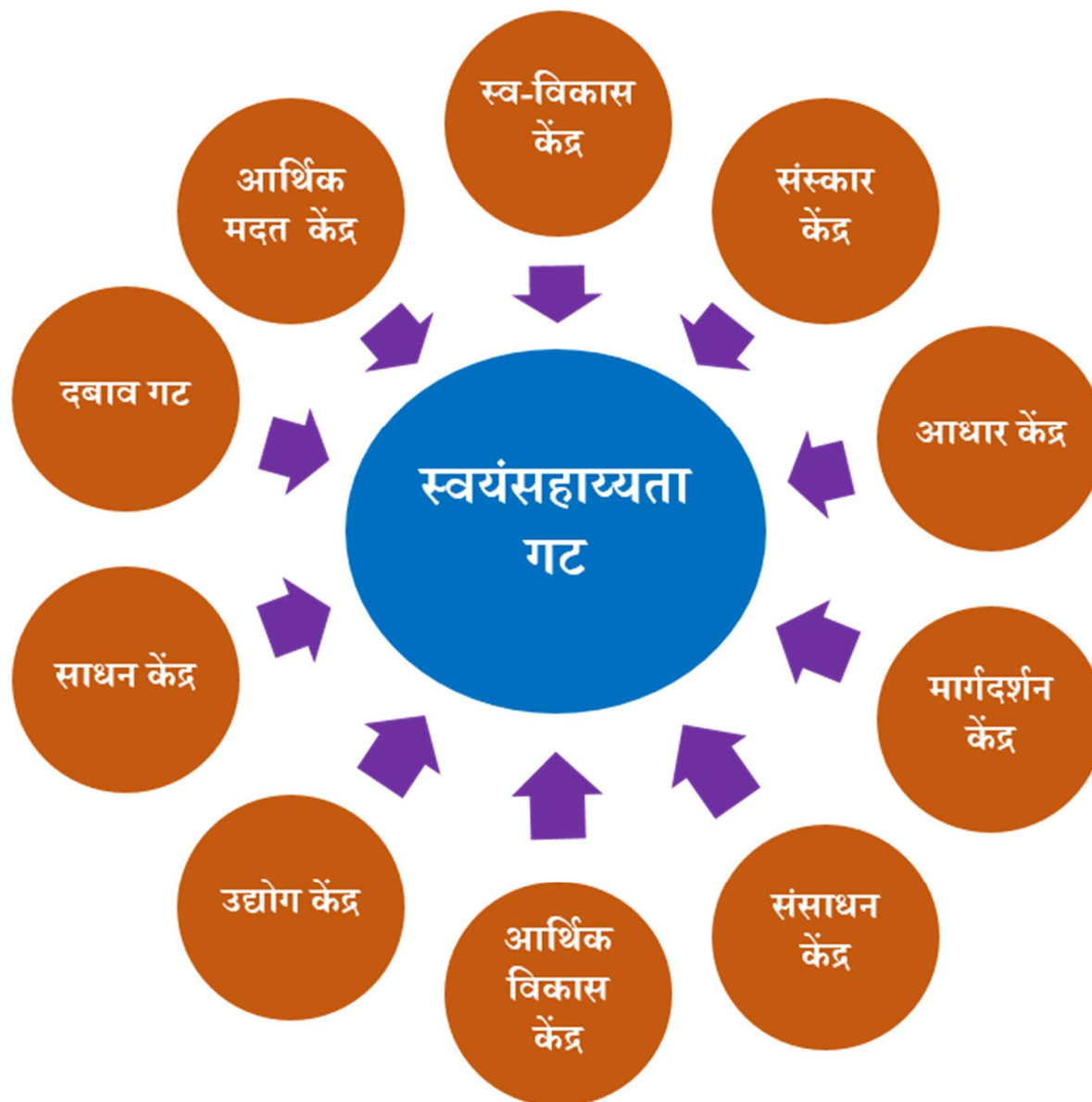
१. स्वयंसहाय्यता समूह (SHG) :-

कुटुंबांचे दारिद्र्य दूर करून सन्मानाचे जीवन जगण्याच्या उद्देशाने एकाच गावामध्ये राहणारी आणि समान सामाजिक, आर्थिक परिस्थितीत असणारी १० ते १५ गरीब कुटुंबे महिला एकत्र येवून दशसुत्री नियमावलीच्या आधारे समूह तयार करतात त्यास स्वयंसहाय्यता समूह असे म्हणतात. गावात गट तयार करताना प्राधान्याने सुरुवात ही गरीब, वंचित घटकांपासून म्हणजेच अनुसूचित जाती, जमाती, अल्पसंख्याक, विधवा, परित्यक्ता, एकल, दिव्यांग, तृतीयपंथी, दिव्यांग कुटुंबातील महिला या पासून केली जाते. स्व-विकास/सक्षमीकरण करताना गटातील सर्व महिलांच्या सर्वांगीण (कौटुंबिक, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक व राजकीय) विकासाच्या हेतूने प्रेरित महिला एकत्र येऊन समूह स्थापन करतात.

अभियानाचे व पर्यायाने समुदायस्तरीय संस्थांचे लक्ष घटक

स्वयंसहाय्यता गटाचे फायदे:

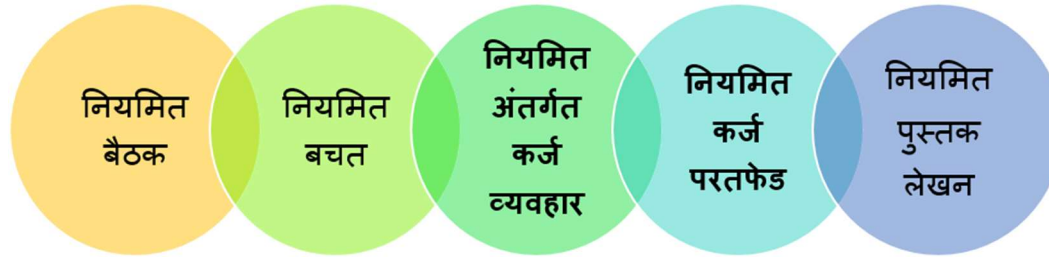
स्वयंसहाय्यता समूहाचे कार्यक्षेत्र :

एका ग्रामपंचायती अंतर्गत येणारे गाव, वाडी, वस्ती, पाडा, टोला, तांडा, मळा, मोहल्ला, गल्ली हे समूहाचे कार्यक्षेत्र असेल. या कार्यक्षेत्रातील १०-१५ कुटुंबांचा एका स्वयं सहाय्यता समूहात समावेश केला जातो. दिव्यांग, तृतीयपंथी, वयोवृद्ध कुटुंबांना मिश्र गटाच्या माध्यमातून अभियानाशी जोडण्यात येतात. हे गट ५ ते ७ सदस्यांचे मिश्र गट असतात

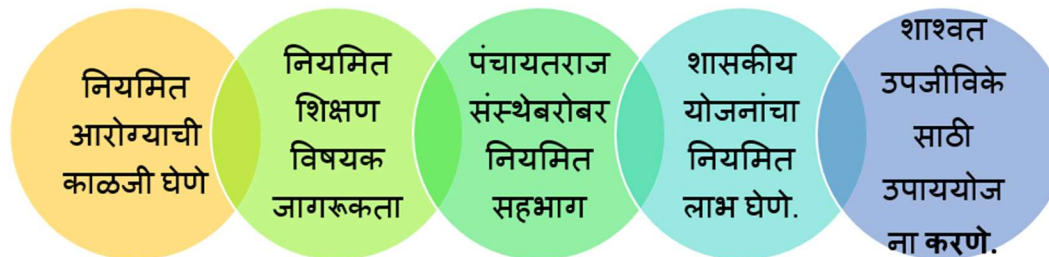
दशसुत्री:

स्वयंसहाय्यता गटांसाठी नियमावली म्हणून दशसुत्रीचे नियम करण्यात आलेले आहेत.

धनव्यवहार

मनव्यवहार

२. ग्रामसंघ (VO) :

गाव पातळीवरील सर्व गटांच्या समस्या सोडविण्यासाठी एखादा गट पुरेसा ठरत नाही. परिणामी सर्वांनी मिळून संघटीतरित्या समस्या सोडविण्यासाठी व्यापक सामुहिक संघटनेची गरज असल्याने तेथे सर्व महिला स्वयंसहाय्यता गटांच्या सहभागातून गाव/ग्रामपंचायतपातळीवर ग्रामसंघाची (Village Organisation- VO) स्थापना करण्यात येते .याकरिता ग्रामपंचायत हे कार्यक्षेत्र असते. १५० ते २०० महिला एकत्र आल्यानंतर त्यावर शासकीय/निम शासकीय यंत्रणाना संबंधित समस्येचे समाधान करणे सोपे जाते.

ग्रामसंघ संरचना :-

ग्रामसंघाचे कार्यक्षेत्र

ग्रामसंघ स्थापन होताना किमान ६ गटांची आवश्यकता असते. एका ग्रामसंघात कमीतकमी सहा आणि जास्तीत जास्त २५ ते ३० गट असतात. जर गाव खूप लहान असेल आणि ग्रामसंघ स्थापन करताना पाच गट नसतील तर शेजारील गावातील पात्र असणाऱ्या गटांचाही समावेश करून ग्रामसंघ तयार करता येऊ शकतो. ग्रामपंचायत व ग्रामपंचायतीमधील महसुली गाव हे ग्रामसंघाचे कार्यक्षेत्र असेल.

3. प्रभागसंघ (CLF)

एका प्रभागाने गरिबी निर्मूलनाच्या कार्यक्षेत्र समावेशन व त्यासाठी प्रयत्न/उपयोजना करणे अपेक्षित आहे तरच तालुका/जिल्हा पर्यायाने गरिबी मुक्त होईल. ही कामे व्यापक स्वरूपात पाहताना ग्रामसंघामध्ये गटांची सदस्यता संख्या पाहता त्यांचे कार्यक्षेत्र व सदस्य संख्या याला मर्यादा असल्याचे दिसून येते. याकरिता एका प्रभागातील सर्व ग्रामसंघांच्या सहभागातून प्रभागसंघ या शिखर संस्थेची स्थापना करण्यात येते. अभियानांतर्गत विविध स्तरावर विविध योजना, कार्यक्रमाचे आयोजन व कृतीसंगम करण्यात येत आहे. प्राधान्याने गटांना विमा प्राप्त करून देणे, Farmers Producer Organisations (FPOs) तयार करून विविध शेती, बिगर शेतीविषयक उद्योग निर्माण करणे, विविध शासकीय योजना जसे MGNREGS, दिव्यांगांशी संबंधित योजना, महिला व बाल विकास तथा पोषण विषयक योजना राबविण्यात येत आहे. प्रभागसंघ ही संस्था या सर्व योजना व सेवांना प्रभागपातळीवर एकत्रित करून आवश्यक तो समन्वय साधून सर्व योजनांचा प्रचार व प्रसार करून प्रत्येक गरजू सदस्य/कुटुंबाना या योजनांशी जोडण्याचा प्रयत्न करेल. जेणेकरून सर्व योजना व सेवा प्रत्येक लाभार्थ्यापर्यंत पोहचू शकेल.

प्रभागसंघाचे कार्यक्षेत्र

२० ते २५ गावे व त्यामधील सर्व ग्रामसंघ हे प्रभागसंघाचे कार्यक्षेत्र आहे.

प्रभागसंघाचा उद्देश

- १) एका प्रभागातील सर्व ग्रामसंघांना प्रभागपातळीवर एकत्रित करून प्रभागसंघ निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे, जेणेकरून प्रभागस्तरावर विविध कामांचे व्यवस्थापन व विकास सामुहिक संघटनात्मकरित्या करता येतो.
- २) प्रभागसंघ ग्रामसंघांना मार्गदर्शक, त्यांचे सनियंत्रण व क्षमता बांधणी करण्याच्या भूमिकेत काम करतो .
- ३) विविध शासकीय तथा निमशासकीय संस्था, खाजगी संस्था तसेच Producer Group च्या माध्यमाने राबविण्यात येणाऱ्या उपजीविकांच्या योजनांकरिता प्रभागस्तरावर एकत्रित करण्याचा व समन्वय करण्याचा प्रयत्न केला जातो. ज्यामुळे अधिकाधिक गरजू महिला/कुटुंबांना शाश्वत उपजीविकेकडे नेता येते.

क्षमता बांधणी

‘गरीबांना गरीबीतून बाहेर पडण्याची तीव्र इच्छा असते’. परंतु त्यासाठी त्यांना पोषक वातावरणाची निर्मिती करणे आवश्यक आहे. हे सुत्र लक्षात घेऊन केंद्र शासनाने दीनदयाळ अंत्योदय योजना- राष्ट्रीय ग्रामीण जीवनोन्नती अभियानाची सुरवात केली. या अभियानाची राज्यात अंमलबजावणी करण्यासाठी ‘उमेद’- अर्थात महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण जीवनोन्नती अभियानाची स्थापना करण्यात आलेली आहे.

अभियानामध्ये ग्रामीण महाराष्ट्रातील गरीब व जोखीम प्रवण कुटुंबांना समृद्ध , आत्मसन्मानाने व सुरक्षित जीवन जगता यावे, यासाठी त्यांच्या सर्वसावेशक, लोकशाही तत्वावर आधारित स्वयंचलित समुदाय संस्थांची निर्मिती करून त्यांचे अधिकार व हक्क, विविध वित्तीय सेवा, तसेच शाश्वत उपजीविकेच्या संधी प्राप्त होण्याच्या दृष्टीने पोषक वातावरणाची निर्मिती करण्यासाठी उमेद मार्फत प्रयत्न करण्यात येत आहेत. या मध्ये गावांमध्ये गरीब महिलांचे स्वयं सहाय्यता गट, स्वयं सहाय्यता गटांचे ग्रामपंचायत स्तरावर ग्राम संघ व जिल्हा परिषद प्रभाग स्तरावर प्रभाग संघांची तसेच महिला शेतकरी उत्पादक कंपनी, उत्पादक गटांची निर्मिती करण्यात येत आहे. या गरीबांच्या संस्थांना दैनंदिन सुलभिकरणासाठी गावास्तरावर प्रशिक्षित समुदाय संसाधन व्यक्तींची फ़ळी निर्माण करण्यात आलेली आहे.

क्षमता बांधणीचे उद्देश

- ग्रामीण भागातील अभियानात सहभागी महिलांना सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक आणि राजकीय दृष्ट्या सक्षम करणे.
- कौटुंबिक व समुदाय स्तरीय निर्णय प्रक्रियेच्या मुख्य प्रवाहात महिलांचा प्रभावी सहभाग वाढविणे.
- गरीबांच्या समुदायस्तरीय सर्वसावेशक, लोकशाही तत्वावर आधारित स्वयंचलित संस्थांची निर्मिती करून त्या संस्था सक्षम करण्यासाठी संस्था व्यवस्थापनाचे कौशल्य विकसित करणे.
- महिला व संस्थामध्ये आर्थिक साक्षरता वाढविणे आणि आर्थिक व्यवस्थापनाचे कौशल्य विकसित करणे.
- शाश्वत उपजीविकेच्या संधी निर्माण करणे व उपजीविकेतील संभाव्य धोके टाळण्यासाठी रणनिती आखण्याचे कौशल्य विकसित करणे.
- संवाद, नेतृत्व, लेखाव्यवस्थापन, समन्वयइत्यादीकौशल्यविकसितकरणे

क्षमता बांधणीचे धोरण

